

Ölüm cəzasına qarşı bəşəriyyətin mübarizəsi

Məlum olduğu kimi, ölüm cəzası ən qədim cəza növlərindən biridir. O, hələ müasir anlamda, cinayət hüququ yaranmamışdan öncə də insanlara qarşı tətbiq edilirdi. Hüquq elmləri doktoru, professor Ayten Mustafayeva yazır: "Əgər "ölüm cəzası" anlayışından danışırıqsa, bu, ilk baxışda, tamamilə başa düşülən kimi görünür, yəni insanın həyatdan məhrum edilməsi. Lakin insan müxtəlif səbəblərdən həyatdan məhrum ola və ya edilə bilər. Məsələn, insanlar təbii qüvvələrin təsiri nəticəsində (sel, zəlzələ, sürüşmə, tufan və s.), aclıqdan, soyuqdan, məişətdə və istehsalatda bədbəxt hadisələrdən, öz ehtiyatsızlıqları ucbatından həlak olurlar. Adamlar intihar nəticəsində də həyatlarını itirirlər.

Nəhayət, onlar müxtəlif cinayətlər nəticəsində, qəsdən adamöldürmədən başlamış ehtiyatsız hərəkətlərə qədər: texniki təhlükəsizlik, yol hərəkəti qaydalarının pozulması, müxtəlif təhlükəli maddələr və əşyalarla səhlənkar davranış (məsələn, partlayıcı radioaktiv, tez alışan maddələr, silah, döyüş sursatları və s.) nəticəsində də, həlak olurlar." Y.A.Andrianovanın qeyd etdiyi kimi, insanlar bir-birini müharibələrdə, millətlərəarası münaqişələr zamanı, habelə, qisasçılıq zəminində öldürürlər. Lakin həyatdan məhrum olmanın bütün bu nümunələrinin ölüm cəzası ilə sosial və hüquqi baxımdan, heç bir ümumi bağlılığı yoxdur. Bəs hüquqi anlayış mövqeyindən ölüm cəzası nədir?

BMT Nizamnaməsi öz qarşısına insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının siyahısını tərtib etmək vəzifəsi qoymamışdı. Lakin BMT Nizamnaməsinin mətnindən, belə aydın olurdu ki, bu hüquq və azadlıqlar "sosial tərəqqiyə və həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına" kömək etməli, "təkcə siyasi deyil, həmçinin, iqtisadi və şəxsi hüquq və azadlıqları da əhatə etməlidir". Qeyd etməliyik ki, mahiyyətə, beynəlxalq münasibətlər praktikasında insanın əsas hüquq və azadlıqları haqqında geniş müddəalar spektrinin təsbit edildiyi ilk sənəd 1948-ci il dekabrın 10-da BMT Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilən Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsidir. İnsanın ayrılmaz və doğulandan ona məxsus olan əsas hüquqlarından ən vacibi yaşamaq hüququdur. Adıçəkilən Bəyannamənin 3-cü maddəsində bəyan edilir ki, hər bir insanın "yaşamaq, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ var".

Qeyd etmək istəyirik ki, Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında 1966-cı il tarixli Beynəlxalq Pakt-da daha geniş tərif verilmişdir: "Yaşamaq hüququ hər bir insanın ayrılmaz hüququdur. Bu hüquq qanunla qorunur. Heç kim özbaşına həyatdan məhrum edilə bilməz" (1-ci hissə, 6-cı maddə). Nəzərdən keçirdiyimiz problem kontekstində aşağıdakıları qeyd etmək yerinə düşər. Göstərilən maddə BMT-nin İnsan Hüquqları Komissiyasında müzakirə edilərkən, bildirildi ki, hər bir dövlət insanların həyatını həm dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən, həm də ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən qanunsuz hərəkətlərdən müdafiə etməyə borcludur. Bu şəraiti nəzərə almaqla, Mülki və Siyasi Hüquqlar

haqqında Beynəlxalq Pakta insanın həyatını qorumaq istiqamətində dövlətin öhdəlikləri haqqında müddəa salmaq təklif edildi. Paktın 6-cı maddəsində həyatdan məhrum olmanın dövlətin həyatı qorumaqla bağlı ümumi öhdəliyinin pozulması sayılmadığı halların müəyyən edilib-edilməməsinin lazımlılığı məsələsi də xeyli müzakirə edildi. Lakin bu məsələ üzrə yekdil fikrə gələ bilməyən Komissiya 6-cı maddədə, ümumiyyətlə, yaşamaq hüququnun məhdudlaşdırılma hallarını sadalamamağı qərara aldı, çünki onları tam ifadə etmək mümkün deyildi. Ona görə də, Paktın 6-cı maddəsində yığcam şəkildə aşağıdakı müddəanı göstərmək qərara alındı: "Heç kim həyatdan özbaşına məhrum edilə bilməz".

Düzdür, Komissiya "özbaşına" terminini dəqiqləşdirmədi və heç izah da etmədi. Bununla belə, düşünmək olar ki, o, "qanunsuz, ədalətsiz, əsassız" mənalarını verir. Əlbəttə ki, bu terminin konkretləşdirilməməsi, bir çox mütəxəssislərin də hesab etdikləri kimi, Paktın müddəalarının çatışmazlığı ilə əlaqədardır, çünki "özbaşına" termini bu və ya digər dövlət tərəfindən də, öz növbəsində, özbaşına təfsir edilə bilər.

Beynəlxalq birlik ölüm cəzasının tətbiqini yuxarıda göstərilən şərtlərlə əlaqələndirərək, onun cəza növlərindən biri kimi tətbiq edilməsini istisna etməyib və indi də istisna etmir.

Lakin gəlin, 1950-ci il noyabrın 4-də Romada imzalanmış İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqlarının Müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasına müraciət edək. Burada yaşamaq hüququ haqqında məsələ bir qədər başqa cür təqdim olunur. Belə ki, bu Konvensiyanın 2-ci maddəsində göstərilir:

"1. Hər bir şəxsin yaşamaq hüququ qanunla qorunur. Tərədilmiş cinayətə görə məhkəmə tərəfindən irəli sürülmüş və belə bir cəzaya görə qanunla nəzərdə tutulan ölüm hökmünün icra edilməsindən başqa, heç kim həyatdan qəsdən məhrum edib bilməz.

2. Həyatdan məhrum etmə aşağıda göstərilən hallarda hökmən zəruri tətbiq vasitəsi olanda, bu maddənin pozulması kimi nəzərdən keçirilmir:

(a) hər hansı şəxsin qanuna zidd zorakılıqdan müdafiəsi üçün;

(b) qanuni əsasda həbs olunmuş şəxsin qanuni saxlanması və qaçışının qarşısının alınması üçün;

(c) qanuna müvafiq olaraq, qiyam və ya iğtişanın qarşısını almaq üçün".

Hər şeydən öncə, qeyd etmək lazımdır ki, bu Konvensiyanın 2-ci maddəsi Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın müvafiq 6-cı maddəsindən fərqli olaraq, yaşamaq hüququnu təsbit etmir. O, bu və ya digər dövlətin hakimiyyət orqanlarının üzərinə hər kəsin yaşamaq hüququnu müdafiə etmək öhdəliyi qoyur və həyatdan qəsdən məhrum etməni qadağan edir. Avropa Konvensiyasının 1-ci bənd 2-ci maddəsindəki müddəaları nəzərə almaqla, güman etmək olar ki, yaşamaq hüququnu müdafiə etmək öhdəliyi, ilk növbədə, qanunvericinin üzərinə düşür ("yaşamaq ... hüququ qanunla qorunur").

M.L.Entinin fikrincə, 2-ci maddənin ilk cümləsi təkcə qanunvericiyə ünvanlanmayıb. O, hər şeydən öncə, 2-ci maddənin belə bir məhrumiyətə yol verdiyi hallar istisna olmaqla, Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətlər üçün ümumi öhdəlik nəzərdə tutur. İctimai təhlükəsizliyin qorunması vəzifəsini icra edərkən, hakimiyyət ayrı-ayrı şəxslərin həyatını qoruyur. Lakin eyni zamanda da, digər şəxslərin hüquqları bu halda pozulmamalıdır. Qısaca olaraq, məsələn, əgər dövlət qatilin yaşamaq hüququnu müdafiə edirsə, bununla da o, dövlət tərəfindən öz həyatının qorunması hüququndan, faktiki olaraq, məhrum olan qatilin qurbanının yaşamaq hüququnu pozur.

A.Mustafayeva göstərir ki, artıq qeyd etdiyimiz kimi, Konvensiyanın 2-ci maddəsində həyatdan məhrum etməyə qadağanın tətbiq edilmədiyi bir sıra hallar göstərilir. Belə ki, bu maddənin 1-ci bəndində qadağanın ifadə tərzində istisna var, məhz şəxs "tərədilmiş cinayətə görə, məhkəmə tərəfindən irəli sürülmüş və belə bir cəzaya görə qanunla nəzərdə tutulan ölüm hökmünün icra edilməsi namına" həyatdan məhrum edilir. Deməli, ölüm hökmünün icra edilməsi və ya şəxsin ölüm cəzasının hələ də tətbiq edildiyi dövlətə sürgün edilməsi Konvensiyanın 2-ci maddəsinin pozulması demək deyil" (Avropa Konvensiyasının aşağıda təhlil edilən 6 nömrəli Protokolunun nəzərə alınması ilə).

Nəzərə çatdırmaq ki, Konvensiyanın 2-ci maddəsinin ikinci bəndi-həyatdan məhrum olmanın onun müddəalarının pozulması kimi nəzərdən keçirilmədiyi daha bir neçə hal vardır. Bütün bunların hamısı müəyyən məqsədlər naminə güc tətbiqi ilə əlaqədardır, lakin bu zaman elə bir güc "mütləq lazımlı" olmalıdır. Başqa, sözlə desək, tətbiq olunan güc tədbirləri və güdülen hədəf arasında müəyyən nisbət, daha dəqiq isə, müəyyən prorporsionallıq olmalıdır. Bundan başqa, güdülen hədəflər təhlil edilən maddənin 2-ci bəndinin (a), (b) və (c) yarım-bəndlərində adı çəkilənlərdən biri olmalıdır. Onu da nəzərə almaq vacibdir ki, "mütləq lazımlı" sözləri elə təfsir edilməlidir ki, güc və güdülen hədəflər

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu

KİVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

(maraqlar) arasında olan qeyri-mütənasiblik mütləq olmalıdır. Bu qanun müddəasına əsasən, göstərilən vəziyyətlərdə də həyatdan bilərəkdən məhrum etmə tətbiq edilməməlidir. Belə ki, (a), (b) və (c) yarım-bəndlərində göstərilən hallarda hakimiyyəti həyatdan məhrum etmə kimi "qeyri-mütənasib" münasibətdən çəkirdən Konvensiya, şübhəsiz ki, vətəndaşları digərlərinə qarşı cinayəkar niyyətlərdən dolayı yolla qorumaq məqsədi daşıyır. Bəzən o, dövlətlərə qanuna müvafiq olaraq (Konvensiyanın 2-ci maddəsinin 1-ci bəndi), ölüm hökmü əsasında cinayətkarların həyatdan məhrum edilməsi hüququnu həvalə edir.

Q.Şayxutdinovanın fikrincə, iştirakçı dövlətlər ölüm cəzasının ləğv olunması və heç kimin ona məhkum edilə bilməzliyi barədə razılığa gəlmişlər (1-ci maddə). Eyni zamanda, 6 nömrəli Protokolun 2-ci maddəsinə əsasən, dövlət öz qanunvericiliyində müharibə, yaxud müharibə təhlükəsi zamanı tərədilmiş əməllərə görə ölüm cəzası nəzərdə tuta bilər. Bu halda, bu cür cəza yalnız qanunla müəyyənləşdirilmiş hallarda və onun müddəalarına uyğun olaraq, mümkün ola bilər. Dövlət bu barədə Avropa Şurasının Baş katibinə məlumat verməlidir. Nəzərdən keçirilən Protokolun 2-ci maddəsindəki müddəalardan belə çıxır ki, dövlət, hətta bu sənədin təsdiq edilməsindən sonra belə, 2-ci maddədə təsbit edilən hallarda ölüm cəzası tətbiq edə bilər. Dövlətin sonradan müvafiq qanunvericiliyi dəyişdir-

mək və bu barədə Avropa Şurasının Baş katibinə xəbər vermək hüququ var. Konvensiyanın 15-ci maddəsinə əsasən, ölüm cəzasından geri çəkilməyə yol verilmir (6 nömrəli Protokolun 3-cü maddəsi). Bu müddəanın Protokolun 2-ci maddəsi ilə müqayisə edilməsi, belə bir nəticəyə gətirir ki, ölüm cəzası müharibə zamanı və labüd müharibə təhlükəsi halında, yalnız o halda tətbiq edilə bilməz ki, belə bir imkan dinc dövrdə nəzərdə tutulmuş olsun. Mövcud qanunvericiliyi müharibə zamanı dəyişmək olmaz. Bundan başqa, 6 sayılı Protokolun 4-cü maddəsi onun müddəalarına hansısa təshihlər edilməsinə icazə verir. Bütün bu deyilənlərə əsasən, qeyd etmək lazımdır ki, 6 sayılı Protokolun ölüm cəzasını ləğv edən 1-ci maddəsi Avropa Konvensiyasının Yaşamaq Hüququ haqqında Konvensiyasının 2-ci maddəsi ilə qarşılıqlı əlaqədə nəzərdən keçirilməlidir. Buradan belə çıxır ki, Protokolun iştirakçısı olmaq istəyən hər bir dövlət, hər şeydən əvvəl, öz cinayət qanunvericiliyindən ölüm cəzasının tətbiqinə imkan verən müddəaları çıxarmalıdır. Protokolun 1-ci maddəsinin ikinci müddəası ("Heç kim ölüm cəzasına məhkum edib və edam oluna bilməz") təkcə öhdəliyi deyil, həm də hüquq ehtiva edir: hər bir şəxsin ölüm cəzasına məhkum edilməmək və öldürülməmək hüququ var.

Vahid Ömərov,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru